

Inhoud

Inleiding	II
1 DOOR DE MODDERPOEL: WAAR ZIT HET KWAAD?	17
1.1 Het kwaad van de (te) nabije ander	18
1.2 Het kwaad in het systeem	22
1.3 Het kwaad in onszelf: zonde	28
1.4 Het kwaad dat ons gewoon overkomt: boos op de wereld of op God	32
1.5 Het kwaad in het klein: onze alledaagse onhebbelijkheden	36
2 WAAROM WRAAK NOOIT ZOET IS	39
2.1 De geboorte van de wraakzucht	40
2.2 Oog om oog, tand om tand?	43
2.3 Wraak op de verkrachters	47
2.4 Gratie verlenen	55
3 INGREDIËNTEN VAN VERGEVING	64
3.1 Op verhaal komen	65
3.2 Tijd en afstand	68
3.3 De rauwe klacht	72
3.4 Het vertellen van je verhaal	76
3.5 Het veroordelen van het kwaad	81
3.6 De ander aansprakelijk stellen	87
3.7 De hobbelige route naar vergeving: drie praktijkvoorbeelden	93

4 DE REIKWIJDTE VAN VERGEVEN	100
4.1 Vergeven gaat verder dan verontschuldigen	101
4.2 Vergeving gaat minder ver dan verzoening	108
4.3 Vergeven is minder én meer dan vergeten	114
4.4 Vergeving is onderdeel van iets groters: genade	118
5 VOOR WIE IS VERGEVING?	125
5.1 Vergeven doen we deels voor onszelf	126
5.2 Vergeven doen we deels voor de ander	131
5.3 Wie mag er vergeven?	135
5.4 Wanneer is iets onvergeeflijk?	142
5.5 Verschillende contexten van vergeving	148
6 VERGEVEN WORDEN	155
6.1 Het kwaad dat we doen, het goede dat we nalaten	156
6.2 Luisteren en erkennen	163
6.3 De eerste stappen van herstelwerk	167
6.4 Je misstap opbiechten	172
6.5 Schade herstellen	178
6.6 Het persoonlijke excuus	184
6.7 Vrede vinden met God en met jezelf	188
6.8 Het belang van de ánder vooropstellen	196
7 DE VERZOENING	202
Nawoord	209
Bijbelverwijzingen in dit boek	213
Lijst met terugkerende namen en thema's in dit boek	218
Noten	224

Inleiding

Vergeven is een van de mooiste én moeilijkste dingen die een mens kan doen. Het is een geschenk aan een ander en aan onszelf. Het is een dijk die voorkomt dat de stormvloed van het verleden ons blijven overspoelen. Het is een schat die ergens in de grond begraven ligt en ik hoop dat we die samen kunnen opdiepen in de loop van dit boek.

Ikzelf ben van jongs af aan christelijk opgevoed. De waarde van vergeving is mij met de paplepel ingegoten. Denk bijvoorbeeld aan het Bijbelverhaal waarin Jezus' prominente leerling Petrus hem vroeg: 'Heer, als een andere gelovige mij slecht behandelt, dan moet ik hem vergeven. Maar hoe vaak? Wel zeven keer?' Jezus antwoordde: 'Nee, niet zeven keer, maar zeventig maal zeven keer.'¹ De suggestie van Jezus is dat we veel vaker moeten vergeven dan we denken. Misschien wel onbeperkt. Deze levenshouding van Jezus is heel invloedrijk gebleken. Onze beschaving is er mede door gevormd. Dat hoor je terug in zinnen als 'Iedereen verdient een tweede kans', of van Jezus geleende uitdrukkingen als 'Oordeel niet' en 'Wie zonder zonde is, werpe de eerste steen'.

Prachtige uitspraken die broodnodig zijn in deze tijd. In de praktijk is vergeving namelijk niet de meest vanzelfspre-

kende waarde in onze neoliberale maatschappij van ieder voor zich. We leven in een cultuur waarin veel ‘sterke mannen’ de dienst uitmaken. Zij laten niet met zich sollen en willen geen zwakte tonen. Hun motto zou eerder vergelding dan vergeving zijn – maar wie wordt daar nou eigenlijk beter van? Uiteindelijk niemand, geloof ik.

De verharding is niet alleen zichtbaar in de groeiende roep om autoritaire leiders, maar ook in de samenleving als geheel. Op sociale media heb ik het publieke gesprek als afgelopen jaren met de dag genadelozer zien worden. Het internet vergeet niets. Een fout die we tien jaar geleden maakten, is nog steeds via zoekmachines naar boven te halen. Dat doen anderen graag voor ons. Elke dag zijn er weer mensen die iets onhandigs doen en zeggen en als gevolg daarvan worden bestookt met hatelijke berichten.

Het zou goed zijn om met elkaar te werken aan een herontdekking en herwaardering van mildheid en vergevingsgezindheid. Kunnen we de mens achter de wandaad weer leren zien? Kunnen we niet alleen elkaars tekortkomingen onder het vergrootglas leggen, maar ook elkaars mooie kanten? Kan het ons lukken om een wereld te creëren waarin meer omhelzingen dan afrekeningen plaatsvinden?

Mijn tweede boek, *Ode aan de verliezer* (2020), ging uit van het verhaal van de broers Kaïn en Abel. De oudste was een winnaar: sterk, zelfstandig, inventief. De jongste was een verliezer. Hij spreekt geen woord in de Bijbel en zijn leven vervliegt snel en ongemerkt als een ademtochtje. Door de hele Bijbel heen verschijnen er nieuwe Kaïns en Abels ten tonele. Door de hele geschiedenis heen trouwens ook. In die *Ode* betoog ik continu dat de winnaars van deze wereld een toontje lager moeten leren zingen, opdat er meer adem- en

speelruimte komt voor de verliezers. Je kunt het lezen als een maatschappelijke en politieke kritiek. Toch is het laatste woord van dat boek ‘omarmen’. Ik spreek de hoop uit dat Kaïn eens en voor altijd zal leren zijn broertje te omhelzen.

Op die keuze heb ik veel reacties gekregen. Het luchtte lezers op en ontroerde hen om na alle rauwe verhalen over onderdrukking en vrijheidsstrijd te mogen eindigen met een visioen van verzoening.

Dat is het ideaal waar ik graag naartoe zou werken. Daarmee beweer ik niet dat dit eenvoudig is. Integendeel: ik probeer in dit boek alle kitsch te vermijden. Vergeving is niet iets wat je glimlachend doet terwijl er op de achtergrond vioolmuziek klinkt. Als we spreken over vergeven, veronderstelt dat ook dat er iets verkeerd is gegaan. Mensen kunnen elkaar verschrikkelijk veel onrecht aandoen. En ook al verzet ik me fel tegen genadeloosheid en grenzeloze wraakzucht, het tegenovergestelde, *te goedkope vergeving*, kan net zo schadelijk zijn. Daarmee ga je voorbij aan de toegebrachte schade en doe je het slachtoffer extra verdriet.

Er zijn dus twee gevaren als het gaat om vergeving: dat we te weinig vergeven én dat we te makkelijk vergeven. Een hedendaagse illustratie van dat laatste vond ik in het boek *Rood is ja* van cabaretier en schrijver Sara Kroos. De oma van Sara sprak zoals zoveel christenen vaak over zeventig maal zeven keer vergeven. Zelf is Sara daar kritisch op. Als slachtoffer van seksueel misbruik in verschillende contexten signaleert zij dat woorden als ‘vergeven’ en ‘loslaten’ voor in de mond liggen van de mensen die het onrecht graag onder het tapijt vegen. Zij schrijft kritisch over het gemak waarmee het v-woord van stal wordt gehaald: ‘Dat vergeving aan de overkant van de te doorploegen modderpoel wacht

en niet het makkelijke vlot is dat zonder je vies te maken over alles heen vaart, staat nergens in de Bijbel.²²

Ik herken Sara's klacht en bezwaar en vind het pijnlijk. Christelijke en seculiere erfgenamen van Jezus' gedachtegoed walsen te vaak over slachtoffers heen. We hebben zo'n moeite met het bestaan van die modderpoel, dat we maar doen alsof er echt zo'n vlot bestaat. Een magische manier om overal overheen te zweven, overal zonder kleerscheuren af te komen.

In de komende hoofdstukken probeer ik eerlijk te zijn over de modderpoel. Daarmee doen we meer recht aan de slachtoffers van het kwaad, inclusief Jezus zelf. Als *ié*mand vertrouwd was met de lelijkheid van een lijdensweg, was hij het. Hij koos geen makkelijke route en pretendeerde ook niet dat er een bestond. Een groot deel, misschien wel het grootste deel, van de Bijbel vindt plaats op modderig terrein. Vol van misdaden die mensen elkaar aandoen, klachten van lijdende en kwetsbare personen, onvermoeibare veroordelingen van het heersende onrecht door getergde profeten. De zucht van de lijdende mens verdient alle aandacht en erkenning – anders is ons spreken over vergeving niets waard.

Veel literatuur over vergeving focust op spectaculaire praktijkvoorbeelden. De vrouw die haar concentratiekampbewaker jaren na dato een hand gaf. De ouders die een stichting begonnen samen met de dronken automobilist die hun kind had doodgereden. De verkrachter en de verkrachte die samen een educatief boek schreven over seksueel geweld. Bijzondere verhalen over verzoening in Rwanda of Zuid-Afrika. Maar vergeving kan net zo goed een huiselijk onderwerp zijn. Het gaat over aanvaringen met onze buurman of een strijd met onze zus of broer waarvan we eigenlijk de

aanleiding niet meer weten. In alle contexten is het steeds weer een groot wonder als het ons lukt om te vergeven.

Vergeving valt namelijk niet af te dwingen of te registreren en we kunnen onszelf noch anderen er zomaar toe zetten. In veel gevallen moet het ons gegeven worden om te kunnen of te worden vergeven. Laten we dus proberen het nuchtere, bescheiden en zorgvuldige gesprek te voeren dat deze delicate thematiek verdient. Je zult in dit boek geen rechttoe rechtaan stappenplan of routekaart richting vergeving aantreffen, maar eerder een ingrediëntenlijst. Welke dingen moeten we bij elkaar sprokkelen om met vallen en opstaan naar vergeving toe te werken en waar kunnen we die vinden?

Wat hier volgt is een zoektocht naar vergeving voor gewone mensen, voor gewonde mensen. Vergeving voor beginners, waarvan ik er zelf ook een ben. Tijdens deze zoektocht ga ik te werk volgens de volgende principes:

- v Het is handig om uit te gaan van een werkdefinitie van wat vergeving eigenlijk is. Dit is mijn voorstel: *vergeving is de ander én jezelf een vredige toekomst gunnen, ondanks wat de ander jou heeft aangedaan*. De geest van deze definitie werkt door heel het boek heen, al zullen we het begrip steeds verder afbakenen en concreter invullen.

- v In dit boek focus ik nadrukkelijk op het verhaal, de belevissen en de belangen van de gekwetsten, de slachtoffers en overlevenden. Zij staan centraal.³ De meeste mensen van vlees en bloed zijn vertrouwd met de positie van zowel slachtoffer als omstander als dader. Iedereen wordt weleens gekwetst en iedereen kwetst. Misschien

word je je daar tijdens het lezen van dit boek opnieuw bewust van. Het voorlaatste hoofdstuk gaat helemaal over vergeven worden, maar de andere hoofdstukken bieden ook genoeg handvatten en stof tot nadenken aan de ouders in en onder ons.

- v Dit is het boek van een theoloog. Ik breng een al duizenden jaren durend gesprek over vergeving mee, met een focus op de ziel. Bij dat gesprek horen Bijbelverhalen. Deze heilige geschriften van de joden en christenen hebben een enorme impact gehad op onze beschaving. Zeker op het gebied van vergeving, schuld en boete, verzoening en verontschuldiging. Als theoloog voel ik me verantwoordelijk voor die erfenis en voor hoe die vandaag de dag nog wordt ingezet. Ook houd ik er zielsveel van: in mijn werk doe ik niets liever dan het vertellen van die oude Bijbelverhalen aan de mensen van vandaag. Om telkens weer te zien dat ze ineens opnieuw tot leven komen, blijvend actueel zijn en een diepe wijsheid herbergen.
- v Ik vertel al die Bijbelverhalen zo toegankelijk mogelijk, ook voor mensen die nooit een bijbel in hun hand hebben. Je hoeft geen doorgewinterde gelovige te zijn om dit boek te kunnen lezen (maar het mag natuurlijk wel).
- v Tot slot: we ontkomen er niet aan om het in dit boek soms over heftige thematiek te hebben. Lees daar op je eigen tempo door- of overheen en weet dat dit boek geen religieuze, morele of sentimentele dwang tot vergeving bevat. Het is een zoektocht naar wijsheid in alle kwetsbaarheid.

Door de modderpoel: waar zit het kwaad?

*Neem maar van mij aan:
je verdriet is echt.*

– broeder Dieleman¹

In dit eerste hoofdstuk richten we onze blik op het kwaad. Voordat we kunnen vergeven, moeten we immers begrijpen wat er dan precies te vergeven valt. Waar doet het pijn? Waarom kwetsen mensen elkaar eigenlijk? Waarin schuilt het kwaad en welke categorieën zijn er? Welke rol spelen begrippen als schuld en verantwoordelijkheid?

Het kwaad heeft vele gedaanten en houdt zich overal schuil. Ik geloof er heilig in dat de wereld veiliger wordt als het wordt blootgelegd en ontmaskerd. Als er licht schijnt in de duisternis, is die duisternis nergens meer.² Met dat oogmerk zetten we nu de schijnwerpers aan. Dit is de route door de modderpoel die we volgen in dit hoofdstuk:

- v Het kwaad van de (te) nabije ander
- v Het kwaad in het systeem
- v Het kwaad in onszelf
- v Het kwaad dat ons gewoon overkomt
- v Het kwaad in het klein

HET KWAAD VAN DE (TE) NABIJE ANDER

De kinderen in haar lichaam botsten hard tegen elkaar.³

Rebekka is na lang proberen en hard bidden eindelijk zwanger geraakt. Het blijkt een tweeling te zijn. Geen eensgezinde tweeling, helaas, want ze vechten elkaar de baarmoeder uit. Het zijn twee broers, Esau en Jakob (die later stamvader van het Bijbelse volk Israël is geworden). Al in hun moeders buik strijden ze om ruimte en dominantie. Dat gaat door tot en met de bevalling. Esau komt als eerstgeboren zoon tevoorschijn, maar Jakob houdt hem vast bij de hiel. Loslaten en opgeven zitten niet in zijn prille karakter.

Zo begint een broedertwist die een half leven lang zal duren en in dit boek een prominente rol heeft: Jakob en Esau zullen in meerdere hoofdstukken opduiken.

Denkers hebben zich in de loop der eeuwen uitgebreid beziggehouden met de wortel van het kwaad, of de ultieme reden waarom wij mensen elkaar kwetsen. De Bijbel is geen systematisch filosofisch werk maar bestaat voor een zeer belangrijk deel uit verhalen. Vertellingen zoals die over de kinderen van Rebekka, die ons verhalenderwijs iets leren over de aard van geweld. Het begint al heel vroeg, laat dit verhaal ons zien, en het ontstaat vaak in nabijheid. Al voordat je geboren bent wil je je eigen groei waarborgen en ruimte claimen. Een universele reflex, die pas problematisch wordt als je je geconfronteerd weet met een concurrent. Al is het maar een ingebeelde concurrent, want Rebekka's schoot heeft ruimte genoeg voor beide jongetjes.

Waarom moeten Jakob en Esau elkaar zo nodig naar het leven staan? Enerzijds omdat ze broers zijn en zoveel gemeenschappelijk hebben dat ze het delen zat zijn. Ze zijn een tweeling, maar willen allebei een individu worden. Anderzijds zijn ze juist heel verschillend van elkaar, zo blijkt in de loop der jaren terwijl de tweeling opgroeit. Esau is rossig, harig en ruw, een buitenmens en jager. Jakob is zachter, huiselijker en gaat liever met vrouwen om. Zo kan wrijving tussen mensen ontstaan: door het spanningsveld van ‘anders zijn’ en ‘op elkaar lijken’.

Laten we beginnen met dat ‘anders zijn’. Een prangend thema, ook in onze tijd waarin xenofobie hoogtij viert. De Bijbel vertelt niet voor niets dat Esau en Jakob heel verschillende types zijn met uiteenlopende leefwijzen en uiterlijke kenmerken. Het is emotioneel makkelijker, en soms zelfs verleidelijk, om iemand als vijand te zien omdat die er anders uitziet of zich anders gedraagt. Bijvoorbeeld omdat die persoon een andere huidskleur, religie of seksualiteit heeft. Hersenwetenschappers hebben aangetoond dat menselijke empathie sterker wordt geactiveerd als het gaat om personen die herkenbaar afkomstig zijn uit de eigen groep.⁴ Toon mij een filmpje van een huilend jongetje in een Feyenoordshirt en ik reageer heftiger dan als het jongetje een Ajaxshirt had gedragen. Gênant maar waar.

Dit mechanisme maakt het eenvoudiger om het fijn te hebben met de mensen uit je eigen gemeenschap. Maar we hebben er ook veel geweld en historisch onrecht aan te wijten, want de wereld bestaat niet alleen uit mensen zoals ik. Ik zal me moeten inspannen om ook mee te voelen met hen die niet bij mijn groep horen. Doe ik dat niet, dan is de stap naar verwijdering en conflict snel gezet. Het gevolg